

УДК 911.2

В. Ю. НЕКОС, д-р геогр. наук, проф., **Л. В. БАСКАКОВА**, ст. наук. співр.
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ

Пропонується методологічний підхід дослідження нетрадиційного типу рекреаційних ресурсів – садово-дачних товариств, де переважно міське населення великого міста проводить значну кількість свого вільного часу, поєднуючи відпочинок і працю на власній ділянці. Показники, що оцінюють рекреаційні властивості СДТ, визначаються як група природних показників і група соціальних показників, а певне їх перехрестя формує групу екологічних показників, або екологічно значущих показників.

К л ю ч о в і с л о в а: садово-дачні товариства, методологічний підхід, рекреаційні властивості, показники

Відновленню та розвитку фізичних та духовних сил людини сприяють рекреаційні ресурси. Тому проблема рекреаційного природокористування є однією з найактуальніших на даному етапі розвитку суспільства.

У другій половині ХХ сторіччя широко поширилося створення садово-дачних товариств (СДТ), які нами віднесено до нетрадиційних рекреаційних ресурсів, де поєднується відпочинок і праця, в наслідок чого видокремлюється працеоздоровчий вид рекреаційної діяльності [1]. Створення СДТ обумовлено цілою низкою соціально-економічних умов, специфічних для нашої країни, а також вибуховим збільшенням рекреаційних потреб населення. Особливою гостротою ця проблема відзначається в тих регіонах, де зосереджено великі промислові підприємства, де є значна кількість міського населення, де потенціал попиту на відпочинок є найвищим, і де формуються певні специфічні соціально-економічні умови. Необхідно підкреслити, що виникнення СДТ характерно саме для нашої країни. Наскільки відомо авторам, такі об'єкти не характерні для інших країн світу, але певні різновиди нетрадиційних, точніше, специфічних рекреаційних об'єктів, зовсім з іншим цільовим призначенням, все ж таки, є і в інших країнах. Не будемо вести мову про „заміський дім”, чи про „дачний будинок”, а будемо розуміти під нетрадиційними рекреаційними ресурсами місце, де людина не проживає постійно, а проводить певний вільний час, поєднуючи працю і відпочинок.

Можна було б класифікувати це як „активний відпочинок”, але це поняття вже „зайнято”, бо воно використовується в іншому розумінні, в іншій трактовці. Однією із найбільш важливих властивостей таких об'єктів є те, що вони відносно постійні у використанні. Створення садово-дачних товариств було обумовлено напевно з одного боку, як шлях вирішення проблеми відпочинку, з іншого – як проблеми фізичної праці для потреб власного господарювання.

Саме нетрадиційні рекреаційні об'єкти (СДТ) відповідають оптимальному задоволенню потреб пересічного громадянина і тому дослідження умов їх функціонування та використання є актуальними. Важливою складовою наукових досліджень рекреаційної діяльності є розробка методології дослідження рекреаційних об'єктів, і перш за все нетрадиційних. Виходячи з того, що рекреаційний потенціал території є складовою природно-ресурсного потенціалу, перехід від методологічних і теоретичних положень до конкретного досліду територіальних кількісних обрахунків об'єму та структури рекреаційного потенціалу на базі єдиних принципів, підходів і методів дозволить підпорядкувати процес експлуатації природно-ресурсного потенціалу певній системі регулювання, планування і прогнозування [2]. В першооснові виникнення СДТ лежать: 1) тягіння до Землі; 2) потреба у фізичній праці; 3) споконвічна потреба у поєднанні задоволеності і користі від заповідного. Відомо, що єдність протилежностей створюють діалектичне проти-

річчя, яке і є джерелом розвитку усіх предметів, явищ, процесів в природі, суспільстві, мисленні [9].

Мета – обґрунтувати (доказати) потребу у виділенні самостійної специфічної категорії рекреаційних ресурсів (об'єктів), якими є садово-дачні товариства та їм функціонально подібні утворення, як на Україні, так і за кордоном.

З аналізу сучасних наукових досліджень властивостей традиційних рекреаційних об'єктів витікає необхідність виділення на будь-якій території поліфункціональних комбінацій рекреаційних ресурсів, яка вміщує дві групи елементарних рекреаційних ресурсів [2,3]: необхідні ресурси, які співпадають з видами умов діяльності (кліматичні, гідромінеральні, гідрографічні, орографічні, флористичні тощо); ресурси, що сприяють рекреації і необхідні для її реалізації (енергетичні, водні, тощо).

Досить важливе значення для визначення поняття “рекреаційні ресурси” мають такі параметри [3]: комфортність – сукупність відповідності ресурсів потребам конкретного виду відпочинку; емність – придатність задовольняти потреби у відпочинку великої групи людей на протязі значного відрізка часу; доцільність – економічна чи соціальна вигода від експлуатації природних ресурсів рекреаційною галуззю на даній території по відношенню до інших галузей.

Методика дослідження рекреаційних територій, як правило, складається з встановлення загальноприйнятих показників: рекреаційного навантаження та рекреаційної місткості території [4]. Рекреаційна місткість пов'язана з рекреаційним навантаженням і залежить від норми навантаження, площі рекреаційної території, часом перебування рекреантів в її межах, тривалості сприятливого погодного періоду

Тарасов А. І. [6] пропонує в якості загальних показників, які характеризують рекреаційні ресурси (лісові), використовувати об'єм відпочинку, інтенсивність відвідування місць рекреації та рекреаційну активність.

Більшість методик оцінювання рекреаційної придатності природних ресурсів орієнтовані на якісні показники, які оцінюються у балах [4-7]. Вважається що це

не дає можливості всебічного аналізу умов та ресурсів, бо інтегрована оцінка є трудомісткою і не завжди відповідною, оскільки різноманітні природні ознаки наділені різною “вагою”, “важливістю”, які часто не враховуються відповідним чином. Можна було б продовжити викладення вимог, умов, методик і т. і. вивчення традиційних рекреаційних ресурсів. Головне визначитися, чи відповідають наведені та інший перелік „нетрадиційним” рекреаційним ресурсам в означеному нами розумінні. Без сумніву відповідає. Додамо, що загальні показники, що оцінюють рекреаційні властивості нетрадиційних рекреаційних об'єктів (СДТ) мають обов'язково включати особливості ландшафту і клімату, наявність водних джерел та водних об'єктів, природні можливості для мисливства, рибальства і т. ін. Для ресурсів (об'єктів), що розглядаються, важливим є транспортна доступність та облаштованість СДТ, благоустрій власної ділянки, тобто віддзеркалювати всі необхідні характеристики групи природних показників і групи соціальних показників. Зазначимо, що певне перехрестя цих показників формують групу екологічних, або екологічно значущих показників. До останньої групи ми відносимо також показники, що характеризують рельєф (експозиція схилу та крутизна), близькість об'єктів ПЗФ, лісу, водних об'єктів, джерел питної води, їх екологічний стан, близькість промислових підприємств, великих автошляхів, санітарний стан території СДТ, організація сміттєзбору, і т. ін.

При дослідженні нетрадиційних рекреаційних об'єктів будь-якої території і безпосередньо території Харківської області, загально-географічні та екологічні методи дослідження, включаючи картографування місцевості, а серед соціологічних – опитування рекреантів та багато інших методів та методик.

Для отримання статистичної інформації розроблені листи опису садово-дачних ділянок (табл. 1) та листи опиту рекреантів (табл.2). В означені листи включені показники, що відбивають природні, екологічні та соціальні властивості садово-дачних товариств і садово-дачних ділянок.

Таблиця 1 – Лист опису садово-дачного товариства

№ пп	Показник
1	Назва садового товариства _____
2	Дата утворення СДТ _____ Площа всього СДТ _____ га Площа ділянки _____ га
3-5	Кількість членів СДТ: за списком - ____; реально відвідують - ____; кількість пенсіонерів - ____;
6	Місце розташування (прив'язка до найближчого населеного пункту в км) _____ скласти на окремому листі - схему садово-дачного товариства
7	Віддалення залізниці _____ Віддалення великих автомагістралей _____
8	Опис: Живопис місцевості _____ Форма рельєфу _____ Крутизна схилу _____ Експозиція схилу _____
9-13	Близькість заповідних територій (ботаніч. сад) _____ Найявність історико-культурних місць _____
14	Нааявність земель (городів) для ведення присадибного господарства _____
15-16	Нааявність водойм _____ відстань до водойми від товариства _____
17-21	купання _____ чи є пляж _____ рибальство _____ стан води _____
22-23	Нааявність джерел біля товариства _____ питні якості води _____
24-26	Нааявність лісу _____ відстань до лісу _____ породний склад _____
27-28	екологічний стан лісу _____ наявність грибів _____
29	чи є ягоди (полуниця, малина інші) _____
30	Доступність до ділянки: пішки, автомобіль, автобус, залізниця
31	Дорога: ґрунтова, асфальтова
32	Кількість будинків на території усього товариства _____
33-36	з них кам'яних _____ дерев'яних - _____ залізних (вагончиків) _____ інших - _____
37	Кількість кинутих ділянок _____
38-40	З них: Раніше оброблялися _____ Тільки з будівлями _____ Тільки з деревами _____
41-42	З будівлями та деревами _____ Ніколи не оброблялися _____
43-44	Нааявність на території організованого місця збору ТПВ _____ Несанкц. звалищ біля товариства _____
45-46	Електрифікація товариства _____ Нааявність водоводу _____
47-48	Свердловини на території товариства _____ Колодязі на території товариства _____
49-50	Асфальтові чи кам'яні дороги між ділянками _____ Охорона товариства _____
51-52	Власний висновок про організацію та стан території товариства _____ Інші відомості _____

Таблиця 2 – Лист опиту рекреантів садово-дачного товариства

№ пп	Показник
1	Назва садового товариства. _____
2-3	Кількість будівель на ділянці _____ Нааявність туалету _____
4	Загальне враження від організації ділянки _____
5-6	Нааявність струму _____ Нааявність колодязя чи свердловини _____
7	Кількість людей що відвідує ділянку _____
8	Які вікові групи найбільш часто відвідують ділянку: (Вказати кількість.) від 5-10 _____ 10-15 _____ 15-25 _____ 25-30 _____ 30-45 _____ 45-50 _____ 50-60 _____ від 60 і більше _____
9	Кількість часу Ви перебуваєте на ділянці: 1 день (регулярно; раз за місяць, раз у тиждень) вихідні (2 дня) - до тижня - до місяця - від 1 місяця і більше (вказати скільки)
10-13	Породний склад дерев _____ вік _____ висота _____ діаметр _____ клас стійкості _____
14-15	Приватизована ділянка _____ Відношення до своєї приватної власності (за /проти)
16	Які переваги власної ділянки? _____
17	Якими джерелами води Ви користуєтеся? (централізоване , свердловина _____ її глибина)
18-20	Збираєте чи Ви гриби? _____ Які гриби ? _____ Як довго Ви достаєтеся до місця, де Ви їх збираєте? _____
21	Чи збираєте Ви лікарські трави _____ (На карті вказати лісовий масив).
22-23	Чи займаєтеся Ви рибальством ? (постійно /зрідка) _____ Мисливством ? (постійно/зрідка) _____
24	Чи є на території Вашого товариства місце, де збирають сміття (Вивозять чи звалище стихійне, вказати місце на плані _____
25-26	Є у Вас якесь підсобне господарство? _____ Чи утримуєте Ви якісь тварини ? (Кількість).
27-28	Де Ви берете їжу для них? - самі вирощуєте тут же, _____ - купуєте (де?) _____
29	Які культури Ви вирощуєте на городі? _____
30-31	Які типи добрив Ви використовуєте? (Вказати назву) _____ Якими хімікатами обробляєте город _____
32-33	Відпочиваєте чи Ви в іншому місці і в який час: місто _____ Час _____
34	Скільки часу ви відпочиваєте на ділянці _____
35-36	Наскільки живопис та панорамність місцевості сприяє духовному відпочинку на ділянці: Північ _____ Схід _____ Південь _____ Захід _____ (За відповідною методикою)

Анкети опиту рекреантів оброблялися для кожного товариства, особлива увага приділялася показникам, що характеризували відвідування садово-дачних ділянок, їх облаштованість та доступність до СДТ. Показники, що внесені до анкети поділялися на три групи: природні, соціальні та показники екологічно значимі.

Розроблено також систему бальної оцінки визначених показників, що характеризують усі якісні властивості як садово-дачного товариства, так і окремо взятих ділянок. Групування показників що відбивають природні, екологічні та соціальні властивості та розробка критеріїв їх бальної оцінки (табл.3) дозволяє визначити відповідні комплексні показники рекреаційної придатності СДТ за природними ($C_{пр}$), екологічними ($C_{екол}$) чи соціальними ($C_{соц}$) властивостями, як відношення кількісної оцінки (суми визначених балів) конкретного СДТ до максимально можливого їх значення:

$$C_{пр, екол, соц} = (W / C_{max}) \cdot 100\%$$

де: C_{max} – максимальна сума балів за відповідними показниками природних, екологічних, соціальних властивостей. W – сукупний показник, який складається з суми балів відповідних якісних та кількісних властивостей конкретного садово-дачного товариства:

$$W = \sum w_1 + w_2 + \dots + w_n$$

де: w_1, w_2, \dots, w_n – бал по кожному з n показників природних, екологічних чи соціальних характеристик садово-дачного товариства (табл. 3).

Таким чином, кожному садово-дачному товариству надається кількісна оцінка, яка характеризує його природні, екологічні та соціальні властивості, і відбиває його рекреаційну привабливість. Показник привабливості території садово-дачного товариства до рекреаційного використання визначається у відсотках. Цей показник характеризує відповідність якісних та кількісних характеристик садово-дачних ділянок потребам комфортного відпочинку рекреантів. Його значення може змінюватись в межах від 0 до 100.

Якщо застосувати відоме визначення антропогенного перетворення [8] до визначення рекреаційного навантаження території, як

$$P = \frac{\sum_{i=1}^n W_i S_i}{S}$$

де W_i – сума усіх показників, що відбивають природні, екологічні і соціальні властивості конкретного СДТ, S_i – площа конкретного СДТ, n – кількість СДТ на території адміністративного району дослідження, S – загальна площа території адміністративного району дослідження, то можна визначити рекреаційне навантаження за рахунок розбудови садово-дачних товариств.

Висновки: 1. Обґрунтовано потребу виділення самостійної специфічної категорії рекреаційних об'єктів - садово-дачних товариств на території України.

2. Розроблено методологічний підхід дослідження цих нетрадиційних рекреаційних об'єктів: визначено три групи показників: природних, соціальних, а певне їх перехрестя формує групу екологічно значущих показників, кількісна оцінка яких визначається за бальною системою. Визначення комплексних показників рекреаційної привабливості СДТ відбиває їх рекреаційні властивості.

3. Дослідження рекреаційної привабливості та функціонування СДТ на території Харківської області дозволить визначити рекреаційний потенціал області та перспективи його розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Некос В. Ю., Баскакова Л. В., Ричак Н. Л. Нові нетрадиційні типи рекреаційних ресурсів/ Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна № 758. Сер. Екологія. – Харків: ХНУ, Видавничий центр. 2007. – С.92-96.
2. Рекреационные системы / Под ред. Н. С. Мироненко, М. Бочварова. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 136 с.
3. Багрова Л. А., Багров Н. В., Преображенский В.С. Рекреационные ресурсы // Известия АН СССР, серия "География". – 1977. - №2.
4. Рекреационные ресурсы. - Ч.2. – Условия и ресурсы отдыха и туризма. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1982. – 272 с.
5. Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К:

Таблиця 3 – Критерії оцінки (бали) показників якісних властивостей СДТ

Природні показники та екологічно значущі*		Бал
Наявність поблизу мальовничих місцевостей		5
Наявність поблизу лісу* :	непридатного до збору грибів та ягід	2
	придатного до збору грибів та ягід	3
Близькість до лісу*:	до 1км	2
	більше 1км	1
Розташування за рельєфом* :	на схилі	1
	відносно рівнинна місцевість	2
Експозиція розміщення за ступенем освітлення* :	Південний	8
	Південно-східний	7
	Південно-західний	6
	Східний	5
	Західний	4
	Північно-східний	3
	Північно-західний	2
Північний	1	
За крутизною схилів*	0-5,0°	5
	5,1-10,0°	4
	10,1-15,0°	3
	15,1-20,0°	2
	20,1-25,0°	1
Придатність земель до ведення присадибного господарства		2
Наявність поблизу водних об'єктів* :	непридатних для купання чи рибальства	1
	придатних для купання, але без пляжу	2
	придатних для купання з пляжем	3
	придатних для рибальства,	3
	придатних для рибальства і купання	4
Близькість до водних об'єктів:	до 1км	2
	більше 1км	1
Відсутність поблизу несанкціонованих звалищ*		1
Відсутність несприятливих природних явищ (зсувів, підтоплення і т.і)*		1
Близькість історико-культурних місць, ботанічних садів, заказників і т.і.		3
Соціальні показники та екологічно значущі*		
Кількість дерев'яних будівель перевищує 70 % загальної кількості, з них:	переважно знаходяться в незадовільному стані*	1
	переважно знаходяться в задовільному стані	2
	кількість кам'яних та цегельних будівель > 30 % загальної кількості	3
Будинки перебувають під охороною		1
Наявність каналізаційної системи*		3
Наявність електромережі менш ніж в 50 % будівель	більш ніж в 50 % будівель	2
		3
Наявність поблизу торгівельних закладів		1
Відсутність поблизу промислових підприємств*		3
Наявність поблизу залізниці*		1
Близькість великих автомагістралей*		1
Наявність лише ґрунтових доріг між ділянками		1
Близькість лише невеликих шосе		2
Доступність (транспортні комунікації): залізниця		1
	автобус	1
	маршрутне таксі	1
Наявність джерела води:*	свердловин менше ніж у 50%	1
	більше ніж у 50%	2
	свердловини глибиною більше 40м	1
	індивідуальні колодязі	1
	наявність поблизу джерел	2
	наявність централізованого водопостачання	2
Наявність каналізаційної мережі*		2
Наявність системи сміттєзбору* :	наявність організованих звалищ	2
	наявність системи вивозу сміття	3

Наукова думка, 1987. – 132 с.б. *Тарасов А. И.*
Экономика рекреации лесопользования.- М.:
Наука, 1980. – 100с.

7. *Кирилюк С. М.* Ландшафтно-екологічний аналіз та оцінка території для цілей садівництва (на прикладі Хотинської височини). Автореф. дис... канд. геогр. наук. – Чернівці. 2007. – 20 с.

8. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії. Навч. посібник – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.

9. *Кондаков М. И.* Логический словарь-справочник. – М.: Наука. 1975. – 720 с.

УДК 911.2:910.3

НЕКОС В. Ю., БАСКАКОВА Л. В.

*Харьковский национальный университет
имени В. Н. Каразина*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ НЕТРАДИЦИОННЫХ РЕКРЕАЦИОННЫХ ОБЪЕКТОВ

Предлагается методологический подход исследования нетрадиционного типа рекреационных ресурсов – садово-дачных товариществ, где преимущественно городское население большого города проводит значительную часть своего свободного времени, объединяя отдых и труд на собственном участке. Показатели, по которым оцениваются рекреационные свойства СДТ представляют группу природных и группу социальных показателей, а их пересечение формирует группу экологических или экологически значимых показателей.

К л ю ч е в ы е с л о в а: садово-дачные товарищества, методологический подход, рекреационные свойства, показатели

UDK 911.2:910.3

NEKOS V. Y., BASKAKOVA L. V.

V. N. Karazin Kharkiv National University

THE METHODOLOGICAL APPROACH TO RESEARCH OF NONCONVENTIONAL RECREATIONAL OBJECTS

Methodological approach of research of untraditional type of recreation resources is offered – summer garden-residence associations, where the mainly urban population of city conducts considerable part of the spare time, uniting rest and labor on an own area. The estimate indexes of recreation quality forms some groups of natural indexes and social indexes and their intersection forms ecological index group or ecology significant indexes.

K e y w o r d s: summer garden-residence associations, methodological approach, recreation property, indexes

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2008 р.

Рецензент д. г. н. Левицький І. Ю.